

УДК 342.922

А. В. Олійник

orcid.org/0000-0002-3583-8458

здобувач кафедри адміністративного та митного права
Університету митної справи та фінансів

СУТНІСТЬ ВІДНОСИН, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕАЛІЗАЦІЄЮ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Соціально-економічні права займають провідне місце в структурі конституційно-правового статусу особи. Саме соціально-економічні права та свободи людини забезпечують не уявну, а дійсну свободу особистості та створюють «базис», можливості для повномірної реалізації інших прав людини і громадянина.

Сучасний етап розвитку країни пов'язаний з формуванням громадянського суспільства та правової, соціальної держави як найважливіших суспільно-правових вимірів, які не лише відображають механізми захисту економічних прав людини, але й утворюють реальну можливість самим громадянам брати активну участь у забезпеченні та «самозахисті» своїх економічних прав та свобод, і зрештою усвідомлювати значущість і важливість економічних прав та свобод людини і громадянина [1, с. 126-135].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення сутності категорії «соціально-економічних прав» в цілому приділяли увагу як представники науки трудового права (Н.Б. Болотіна [2, с. 166-167], І.В. Венедіктова [3, с. 5-7; 4, с. 102-113], С.М. Прилипка [5, с. 56-57] та ін.), так і науки адміністративного права (А.В. Міськевич [6], С.Г. Стеценко [7, с. 21-26] та інші). Останнім часом приділяється дедалі більше уваги доктрині забезпечення соціально-економічних прав, втім науковці недостатньо приділяють увагу розгляду як предмету адміністративного спору тощо. Усе це потребує додаткового ґрунтовного дослідження і пошуку теоретико-методологічного врегулювання зазначених суперечностей, що обумовлює актуальність здійснення цієї наукової розробки.

Метою статті є визначення сутності відносин, пов'язаних із реалізацією соціально-економічних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасної юриспруденції визначається тенденцією до формування «симбіозу» взаємозв'язків між рівнем соціального добробуту населення країни та рівнем її духовно-культурного розвитку. А.М. Колодій в межах розробки власного авторського підходу до визначення системи прав людини та громадянина в Україні обґрунтовує висновок, що «специфіка правової системи зумовлена різноманітними аспектами життя суспільства, погодимося з тим, що

соціальний устрій вписано у більш широку систему світобачення, яка відображає глибинні соціокультурні засади буття індивідів» [8, с. 14].

В історичному контексті становлення концепції прав та свобод людини розглядається крізь призму ідеї «поколінь прав». Загальноновизнаним є віднесення до першого покоління прав людини громадянських і політичних прав. Проголошення громадянських та політичних прав пов'язується із визнанням зобов'язання держави утримуватися від втручання в сферу особистої свободи і створювати умови участі громадян у політичному житті [9, с. 137]. Визнання громадянських та політичних прав людини стали безумовним здобутком буржуазно-демократичних європейських революцій; не можливо не відзначити і роль та значення боротьби Сполучених Штатів Америки за свою незалежність у нормативному закріпленні громадянсько-політичних прав [10, с. 243]. Визнання громадянських та політичних прав людини стало ознакою реалізації ідеї відкритості реалізації управлінських функцій держави. До другого покоління прав людини відносять соціально-економічні і культурні права. Як зазначає Р.С. Веприцький, друге покоління прав людини стало результатом боротьби народів за поліпшення рівня задоволення своїх економічних потреб, визнання необхідності реалізації культурного статусу як складової гідного рівня життя людини [11, с. 33-34].

Попри надзвичайно важливе значення забезпечення реалізації та захисту соціально-економічних прав однастайності наукових підходів до визначення їх сутності, системи і досі не вироблено. Класифікація прав і свобод людини та громадянина безпосередньо пов'язана із поняттям «система прав і свобод людини та громадянина». Варто зазначити, що в науковій літературі значення терміна «класифікація» наближено до поняття «система прав і свобод людини та громадянина», що обґрунтовує необхідність правильного розуміння співвідношення понять «система» та «класифікація» прав і свобод людини та громадянина, яке має важливе теоретичне і практичне значення.

Варто зазначити, що на сьогоднішній день існує безліч різних класифікацій конституційних прав і свобод. Так, в юридичній науці виділяють наступні групи: свободи, процесуальні права та соціальні права. До свобод автори відносять ос-

новні права, які захищають свободу людини формувати свої переконання і публічно виражати їх, вести приватне та сімейне життя без втручання держави. Процесуальні права розуміють як права, що дозволяють вимагати від державних органів дотримання принципів правової держави і захищати свої права. Соціальні права в класифікації – це такі основні права, які забезпечують кожному окремо можливість претендувати на свою частку суспільних благ, без якої здійснення інших основних прав не було б можливим.

Розглядаючи соціально-економічні права та свободи людини і громадянина слід акцентувати увагу переважно на статичних моментах цієї категорії прав, що надає можливість окреслити сферу суспільного життя в якій означені права виникають і реалізуються, а також відмежувати їх від інших груп прав та свобод: політичних, соціальних, культурних тощо [12, с. 212]. В той же час, лише з'ясування такого суспільного явища як економічні права людини за суттю дозволить оптимально визначити їхній зміст та форму. Ю. Фролов виводить таку дефінітивну формулу економічних прав людини і громадянина: економічні права та свободи людини і громадянина в Україні – це самостійний вид прав та свобод у загальній системі прав та свобод людини і громадянина, під якими слід розуміти можливості людини та громадянина володіти, користуватися та розпоряджатися основними економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, межах, формах і способ, передбачені Конституцією і законами України [13, с. 164-172].

Таким чином, систему соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина, у її загальному вигляді, можна визначити як сукупність прав і свобод, заснованих на конституційних принципах свободи економічної діяльності, з метою створення, забезпечення та захисту ринкових відносин, свободи праці, єдиного економічного простору, рівності й захисту всіх форм власності, підтримки конкуренції та обмеженні монополій.

Соціально-економічні права і свободи громадян України – можливості людини реалізувати свої здібності і здобувати засоби до існування, а також можливість доступу до духовних здобутків людства, їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх розвитку.

В межах подальших наукових пошуків з врахуванням існуючих доктринальних та практичних підходів є доцільним віднести до соціально-економічних прав і свобод громадян України: право на працю (ст. 43 Конституції України); право на відпочинок (ст. 45 Конституції України); право на страйк (ст. 43 Конституції України); право на власність (приватну) (ст. 41 Конституції України); право на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України); право на охорону

здоров'я (ст. 49 Конституції України); право на соціальний захист (ст. 46 Конституції України); право на житло (ст. 47 Конституції України); право на освіту (ст. 53 Конституції України); свобода літературної, художньої, технічної та наукової діяльності (ст. 54 Конституції України); право на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України); право на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України).

Тривалий час соціально-економічні права в межах наукової дискусії відзначалися як такі, що через допустимість їх захисту пов'язувалась із наявним економічним потенціалом держави, що було основою для визначення недоцільності їх віднесення до конституційних прав та свобод за своєю сутністю. Західноєвропейська доктрина виходила із пануючої теорії про другорядність соціально-економічних прав у порівнянні з громадянськими та політичними правами, ніби обґрунтовуючи доцільність їх виключення із загальної системи прав людини [14, с. 179]. В цілому така ідея була підтримана і представниками вітчизняної юриспруденції. Так, у наукових розробках В.Д. Бабкіна було відзначено, що соціально-економічні права є відносними, а відтак ефективність їх захисту державно-правовими засобами є недостатньою, що пов'язується вченим із обмеженістю рівнем економічного розвитку країни [15, с. 3-4]. Л. Гордон відзначає, що складність забезпечення реалізації, а відтак і захисту соціально-економічних прав залежить від застосування ряду оціночних категорій, таких як «гідний рівень життя», «справедливі і сприятливі умови праці», «задовільне існування», залежності реалізації соціально-економічних прав від стану економіки і ресурсів [16, с.115-120]. Вартими уваги, попри їх дискусійність, є міркування М.В. Баглая, у наукових розробках якого соціально-економічні права визначаються за своєю сутністю стандартами, «вектором» розвитку держави, а відтак не вимагають створення абсолютного механізму захисту. Такі міркування вченого базується на розумінні американської системи прав і свобод людини [17, с. 225].

Відносини реалізації та захисту соціально-економічних прав особи є триваючими за своїм характером, адже у таких відношеннях суб'єкт владних повноважень протягом певного проміжку часу ухиляється від виконання своїх зобов'язань (триваюча протиправна бездіяльність) або допускає протиправну поведінку (триваюча протиправна діяльність) по відношенню до фізичної або юридичної особи.

Висновок. Отже, наявні показники судової практики свідчить про надзвичайну суспільну зацікавленість у врегулюванні проблеми реалізації та захисту соціально-економічних прав і свобод людини в цілому, і зокрема, з питань їх реалізації у публічно-управлінських відносинах, що ви-

магає здійснення подальших наукових розробок у цій сфері. Соціально-економічні права особи розуміються як система прав, що включає право на забезпечення особи на соціальний захист та забезпечення у старості та в інших випадках, передбачених законом; реалізація таких соціально-економічних прав гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків фізичних та юридичних осіб, бюджетних та інших джерел соціального забезпечення (пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування), що мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (стаття 46 Конституції України).

Література

1. Совгиря О. В. Конституційне право України. Повний курс : навч. посібник / О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 541 с.
2. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. К.: Знання, 2005.
3. Венедіктова І.В. Цивільно-правовий захист прав особистості при здійсненні медичної діяльності: матеріали наук.-практ. конф. Харків : ХМАПО, 2006. С. 5–7.
4. Венедіктова І.В. Право на безоплатну медичну допомогу. *Ліки України*. 2009. № 3. С. 102–114.
5. Прилипко С. М. Проблеми теорії права соціального забезпечення: моногр. Х.: ПП Берека-Нова, 2006. 264 с.
6. Міськевич А.В. Адміністративні послуги у сфері соціального захисту населення: дис. ... к.ю.н. 12.00.07. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. 222 с.
7. Стеценко С.Г. Перспективи розвитку медичного права. *Публічне право*. 2016. №3. С. 21–26.
8. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
9. Права человека: Учебни. Отв. ред. Е.А. Лукашева. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. 573 с.
10. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. М.: Юристъ, 2001. 520 с.
11. Веприцький Р.С. Соціально-економічні права: до визначення правової природи. *Форум права*. 2008. № 2. С. 32–37.
12. Бобровник С. В. Права людини та сучасна держава: шляхи узгодження взаємодії. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. К., 2015. Вип. 18. С. 73–77.
13. Фролов Ю. М. Економічні права і свободи людини і громадянина: до теорії питання. *Держава і право : Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 20. С. 164–172.
14. Государственное право Германии. Т. II. М.: ИГП РАН, 1994. 320 с.
15. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини. *Правова держава*. 1998. Вип.9. С.3–8.
16. Гордон Л.А. Общество «недовольных». Особенности массового сознания в переходный период. *Полис*. 1998. № 3. С. 115–120.
17. Баглай М.В. Конституционное право: Энциклопедический словарь. М.: Инфра-М, 2006. 544 с.

Анотація

Олійник А. В. Сутність відносин, пов'язаних із реалізацією соціально-економічних прав людини. – Стаття.

У статті розглянуто поняття і сутність відносин, пов'язаних із реалізацією соціально-економічних прав людини. Встановлено, що в межах історико-правового становлення ідеї прав та свобод людини відбулося їх проголошення та нормативне закріплення у декілька етапів, що сформувало концепцію «поколінь прав людини». Визначено, що до першого покоління прав людини відносяться громадянській та політичні права, тоді, як до другого покоління прав відносяться соціально-економічні. Системою соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина визначено як сукупність прав і свобод, заснованих на конституційних принципах свободи економічної діяльності, з метою створення, забезпечення та захисту ринкових відносин, свободи праці, єдиного економічного простору, рівності й захисту всіх форм власності, підтримки конкуренції та обмеженні монополій. Соціально-економічні права віднесено до системи конституційних прав. До системи соціально-економічних прав особи віднесено право на працю; право на відпочинок; право на страйк; право на власність (приватну); право на підприємницьку діяльність; право на охорону здоров'я; право на соціальний захист; право на житло; право на освіту; свобода літературної, художньої, технічної та наукової діяльності; право на достатній життєвий рівень; право на безпечне довкілля. Обґрунтовано висновок про помилковість існуючих наукових підходів до визначення соціально-економічних прав людини і громадянина як другорядних прав. Наголошено, що нормативне закріплення міжнародних стандартів забезпечення реалізації соціально-економічних прав у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конституції України свідчить про їх універсальний характер як критерія відповідності розвитку та формування правової держави. Підкреслено, що реалізація та захист соціально-економічних прав закріплених у вищезазначених актах повинні бути забезпечені державою незалежно від рівня економічного розвитку.

Ключові слова: конституційні права, принципи, право на соціальний захист, право на пенсійне забезпечення, стандарти, принципи права.

Summary

Oliynuk A. V. The essence of relations related to the implementation of socio-economic human rights. – Article.

The article considers the concept and essence of relations related to the implementation of socio-economic human rights. It is established that within the historical and legal formation of the idea of human rights and freedoms, their proclamation and normative consolidation took place in several stages, which formed the concept of "generations of human rights". It is determined that the first generation of human rights includes civil and political rights, while the second generation of rights includes socio-economic rights. The system of socio-economic rights and freedoms of man and citizen is defined as a set of rights and freedoms based on the constitutional principles of freedom of economic activity, in order to create, ensure and protect market relations, freedom of labor, single economic space, equality and protection

of all forms of ownership, competition and restriction of monopolies. Socio-economic rights are referred to the system of constitutional rights. The system of socio-economic rights of a person includes the right to work; the right to rest; right to strike; property rights (private); the right to entrepreneurial activity; the right to health care; the right to social protection; the right to housing; the right to education; freedom of literary, artistic, technical and scientific activity; the right to an adequate standard of living; the right to a safe environment. The conclusion about the erroneousness of the existing scientific approaches to the definition of socio-economic rights of man and citizen as secondary rights is substantiated. It is emphasized that the normative enshrinement

of international standards to ensure the implementation of socio-economic rights in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Constitution of Ukraine testifies to their universal character. rule of law. It is emphasized that the implementation and protection of socio-economic rights enshrined in the above acts must be ensured by the state regardless of the level of economic development, including through administrative proceedings.

Key words: constitutional rights, principles, right to social protection, right to pension provision, standards, principles of law.